

Л.П. Ярославська

РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА В РИНКОВИХ УМОВАХ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст. НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблему розвитку тваринництва Правобережної України на зламі ХІХ–ХХ ст. На основі аналізу наукового доробку вітчизняної історіографії та статистичних даних досліджено рівень розвитку галузі.

Ключові слова: сільське господарство, тваринництво, Правобережна Україна, селянство.

Розвиток тваринництва на зламі ХІХ–ХХ ст. на території Правобережжя України, як і економічних відносин узагалі, мав низку особливостей.

Незначна кількість дослідників так чи інакше зверталися до вивчення проблем розвитку тваринництва. Серед радянських учених слід відзначити праці В.П. Теплицького [1], М.Н. Лещенка [2], Ф.Є. Лося [3], О.Г. Михайлюка [4]. Попри значну ідеологічну заангажованість, вони стали вагомим підґрунтям для розроблення означеної теми, оскільки базуються на аналізі значного масиву статистичних даних, виявленні закономірностей розвитку галузі, регіональних особливостей тощо. Позбувшись ідеологічних пересторог, вітчизняна історіографія змогла неупереджено поглянути на нібито давно відомі сюжети розвитку тваринництва кінця ХІХ – початку ХХ ст. З-поміж істориків періоду державної незалежності України до питання розвитку тваринництва зверталися О.П. Реєнт [5], А.О. Михайлик [6], Ю.Є. Куценко [7], О. Пилипенко [8] та ін.

Метою дослідження є проаналізувати особливості розвитку тваринництва на території Правобережжя України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., виявити його особливості порівняно з іншими регіонами України, визначити роль Правобережжя у виробництві продукції тваринництва Російської імперії.

Предмет вивчення становить система соціально-економічних відносин в окреслений період.

Розвиток ринкових відносин на зламі ХІХ–ХХ ст. у сільському господарстві України вніс значних структурних та кількісних змін до тваринництва. Зростання промислових центрів та транспортних артерій створювало умови для поліпшення перевезень і розширення збуту товарного зерна і цукру, сприяло розширенню посівів зернових культур. Розорювання земель і скорочення пасовищ в умовах екстенсивного господарства перетворювало тваринництво на додаткову до рільництва сферу господарювання. Негативно вплинули на розвиток тваринництва в селянських господарствах й значно підвищена орендна плата за толоки і сіножаті та пристосування польового

господарства України до експорту хліба на світовий ринок, особливо пшениці та ячменю. Наслідком цього стала недостатня увага до таких кормових культур, як люцерна, конюшина, ріпак і частково кукурудза. Вивезення на зовнішні ринки у великих обсягах ячменю, макухи, висівок і побічних продуктів перероблення буряку на цукор різко звужувало кормову базу тваринництва. Це стримувало відпрацювання механізму перероблення зернових продуктів на м'ясо, призводило до його дефіциту на внутрішньому ринку [5, с. 196].

Правобережні українські губернії, зокрема, за рівнем розвитку тваринництва значно поступалися країнам Західної Європи, Америки та Австралії. На відміну від них, у Росії на початку ХХ ст. стаціонарна форма відгодівлі худоби ще не набула поширення. В Україні, як і століття тому, велике значення для відгодівлі худоби мали природні пасовища – луки, долини, різноманітні вигони для домашніх тварин тощо. У той час, коли за кордоном модерні бойні давали змогу обробляти м'ясо забитих тварин у необхідних обсягах, облаштувалися потужні холодильні камери для його транспортування, в Україні новітня промислова інфраструктура тваринництва ледве започатковувалася. Усе це значно впливало на собівартість продукції, ставлячи вітчизняну тваринницьку галузь у невігідні умови на світовому ринку [5, с. 199].

На зламі ХІХ–ХХ ст. на Правобережжі продовжували розвиватися традиційні для регіону напрями тваринництва: конярство, вівчарство, свинарство і розведення великої рогатої худоби. З 1882 до 1913 р. загальна чисельність поголів'я худоби зросла майже на 0,5 млн голів. При цьому поголів'я коней зросло на 200 тис. голів, великої рогатої худоби – на 680 тис., свиней – на 660 тис. голів. Натомість поголів'я овець зменшилося на більш ніж 1 млн голів. Абсолютне зростання поголів'я худоби спостерігалось лише у Волинській губернії. На противагу Київській та Подільській, у Волинській губернії навіть спостерігалось збільшення кількості овець [9, с. 194-195]. Це пояснюється тим, що Волинь поміж інших районів Правобережжя має найкращі умови для розвитку тваринництва – значні площі під луками, лісами, заболоченими місцевостями, непридатними для землеробства.

Однак пріоритетне значення для сільських господарів мали воли і коні. Вони виконували функції тяглової сили, разом із коровами та іншими домашніми тваринами забезпечували населення м'ясними продуктами, а посівні площі – природним добривом-перегноєм [5, с. 200].

Особливістю Правобережжя було те, що обсяги товарного обігу робочої худоби були більші, ніж того потребувало відновлення його природного зменшення. Існувала практика продажу коней восени, після закінчення сільськогосподарських робіт, та купівлі навесні, до якої, як правило, зверталися найбідніші селяни. Через це товарообіг робочої худоби значно зростав. Край, завдяки інтенсивному розвитку ринкових відносин на його території, був районом активного споживання робочої худоби, тому навесні тут коні навіть дещо дешевшали. Потреби Правобережної України в тягловій худобі великою мірою задовольняв Свято-Троїцький ярмарок у місті Балта Подільської губернії, який спеціалізувався саме на торгівлі кінями і великою рогатою худобою [6, с. 247].

На території правобережних губерній уже впроваджувалися стаціонарні форми відгодівлі худоби завдяки широкому використанню побічних продуктів перероблення сировини на цукрових і винокурних заводах – жому, малясу, барди тощо [5, с. 200].

Вітчизняне вівчарство в зазначений період не могло витримати конкуренції на зовнішньому ринку, особливо у зв'язку з розширенням експорту вовни з Австралії та загальним падінням світових цін на вовну. При цьому скорочувалося переважно поголів'я тонкорунних овець у великих поміщицьких господарствах. Поголів'я грубошерстих овець селянських господарств, що мало суто споживчий характер, скоротилося лише в Подільській губернії, а в Київській та Волинській губерніях воно залишилося на тому ж самому рівні [1, с. 231].

Зростання поголів'я свиней протягом досліджуваного періоду зумовлюється його великим значенням у забезпеченні м'ясними продуктами населення міст та сіл імперії, а також попитом на свинину на зовнішніх ринках. Серед 54 губерній європейської частини Росії за чисельністю свиней, яких збували на далеких ринках, Волинська губернія посідала друге місце (80,4 тис. штук), четверте місце належало Подільській губернії (31,9 тис. штук) [5, с. 201]. Причому в розвитку свинарства на Правобережжі для реалізації його продукції була більш важлива роль зовнішнього ринку, ніж внутрішнього [6, с. 248].

Поряд із цим розвиток свинарства на Правобережжі мав певні особливості. На відміну від вівчарства, котре скорочувалося пропорційно до кількості вільної землі й, особливо, пасовищ, свинарство зростало в міру збільшення площ під інтенсивні культури і практично не залежало від наявності запасу землі [6, с. 248]. Натомість розвиток харчової промисловості значно розширював кормову базу свинарства у вигляді відходів виробництва.

На одну тисячу населення Правобережжя припадало значно більше свиней, ніж загалом у Російській імперії, але значно менше порівняно з країнами з розвиненим свинарством. Причини, що гальмували розвиток свинарської галузі, були різними. Це й нерозвиненість ветеринарної мережі, наслідками чого були поширеність різноманітних хвороб та підвищена смертність тварин. Однак головною причиною відставання свинарства став надмірний експорт ячменю, висівок, макухи та інших продуктів, що спричинило різке послаблення кормової бази тваринництва [5, с. 201].

Слід підкреслити, що абсолютне зростання поголів'я худоби є досить оманливим, оскільки воно значно відставало від зростання кількості населення. Наприклад, якщо в 1871 р. на 100 осіб Правобережної України припадало 66,5 голови великої рогатої худоби, то в 1904 р. – 36,3, а в 1914 р. – вже 29,4 голови [7, с. 123]. Особливо яскраво це проявляється під час аналізу поголів'я худоби в селянських господарствах, де кількість худоби була доволі незначною. Порівнюючи її дані щодо поголів'я великої рогатої худоби з висщонаведеними даними по всіх господарствах Правобережжя, можна дійти висновку, що середньостатистичні дані значно перевищували відповідні дані по селянських господарствах (табл. 1).

**Кількість худоби в правобережних губерніях України
на 100 осіб сільського населення, 1906 р. [10, 28]**

Губернії	На 100 осіб сільського населення			
	Коней	Великої рогатої худоби	Овець	Свиней
Волинська	21	34	23	18
Київська	14	20	21	11
Подільська	16	20	20	10

Наприклад, упродовж 1880–1900 рр. у селянських господарствах Правобережжя кількість коней збільшилася на 115 тис. голів, великої рогатої худоби – на 264 тис. голів, чисельність дрібної худоби зменшилася на 264 тис. голів [1, с. 229]. Абсолютний приріст коней у селянських господарствах протягом періоду, що досліджується, був більшим за загальний по краю. Щодо великої рогатої худоби спостерігається тенденція до відставання темпів її приросту в селянських господарствах від інших категорій господарств.

За відомостями військово-кінних переписів 1888 і 1891 рр. на Правобережжі налічувалося понад 955 тис. селянських дворів, із яких понад 487 тис., або майже 51% від їхньої загальної кількості, було безкінних. Цей показник був найвищим по Україні. За питомою вагою безкінних господарств виділялися Київська (62%) та Подільська (51% безкінних господарств) губернії. У Волинській – безкінні господарства становили 35% від загальної кількості [2, с. 66]. Причому цей процес з кожним роком поглиблювався. Уже на 1912 р. кількість безкінних дворів становила 54,5% від їхньої загальної кількості [4, с. 65]. Таким чином, зростання загальної чисельності коней у селянських господарствах було дещо відносним з огляду на збільшення кількості таких господарств та незадовільне забезпечення їх тягловою силою.

Важливо зазначити, що збільшення кількості коней у селянських господарствах було наслідком заміни кіньми волів. При тому, що з початком війни багато коней було мобілізовано, в Подільській губернії налічувалося близько 414,8 тис. коней робочого віку, або 0,7 на двір, та понад 54,4 тис. волів, або 0,09 на двір [11, с. 4–5]. У 1912 р. в Київській губернії налічувалося понад 74,9 тис. волів та понад 418,8 тис. дорослих коней. На 100 господарств губернії припадало 13,9 голови волів і 77,7 – коней [5, с. 200]. Не маючи змоги утримувати волів через відсутність пасовищ і високу орендну плату за користування ними, господарства, особливо селянські, були змушені переходити до малоцінних порід коней. Лише заможні селянські господарства могли мати по кілька пар волів, збільшуючи поряд із цим і поголів'я коней [1, с. 228]. Звідси й більш значне, порівняно з великою рогатою худобою, зростання чисельності коней.

Значення коней на Правобережжі посилювалося й тим, що в цьому регіоні коні інтенсивно використовувалися не лише на сільськогосподарських роботах, а й для перевезення вантажів до цукрових заводів та винокурень – мінерального і деревного палива, буряку й виготовленої з нього продукції [5, с. 200].

Ще однією галуззю, що посідала одне з провідних місць у зовнішній та внутрішній торгівлі на Правобережжі, було птахівництво. У 1910 р. залізницями російської імперії було вивезено близько 1170 тис. пуд. живої та битої птиці. Хоча за виробництвом продукції птахівництва Правобережжя поступалося Лівобережній Україні, з 23 губерній, які брали участь у зовнішній торгівлі птицею, Волинській губернії належало п'яте місце (135 тис. пуд.), Київській – шосте (118 тис. пуд.) і Подільській – чотирнадцяте місце в країні (50 тис. пуд.). Також правобережні українські губернії займали провідні позиції в імперії в зовнішньому експорті курячих яєць [8, с. 37–38].

Поряд із тим справжній спосіб відгодівлі птиці практикувався лише в окремих господарствах. На більшості підприємств утримання птиці було незадовільного стану. Найчастіше єдиним джерелом харчування домашньої птиці були відходи, які залишилися після очищення зерна, зіпсоване зерно або залишки від збору урожаю на полях. Така практика була звичною для всієї України. Наприклад, на Волині господарі орендували ниву для відгодівлі гусей [8, с. 37].

За абсолютними показниками більшість худоби на Правобережжі в досліджуваній період перебувала у власності селянських господарств. Цю тезу, зокрема, підтверджують показники Всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 р. За його даними, наприклад, у селянських господарствах Подільської губернії було значно більше худоби, ніж у поміщицьких. Проте в одному поміщицькому господарстві в середньому було у 28 разів більше коней, ніж у селянському, у 67 разів більше волів, у 14,3 разу більше корів, у 12 разів більше свиней та у 8 разів більше овець [11, с. 4–5, 7].

Отже, основними виробниками продукції тваринництва на Правобережжі на зламі XIX–XX ст. були поміщицькі господарства. Характерним у цьому відношенні є опис селянських господарств Межиріцької волості Черкаського повіту Київської губернії: «Корів тримають для молока, але використовують і у роботі, а тому молочних продуктів отримують взагалі небагато... Молочні продукти взагалі майже не продаються. Вівці тримаються, поперше, для м'яса – восени баранина складає головну їжу у селян, по-друге, для шерсті... і по-третє, молока, яке у селян вживається нарівні з коров'ячим» [12, с. 48].

Зайняття тваринництвом було досить прибутковою справою в місцевостях, розташованих навколо великих міст. Аналіз господарювання економії Правобережжя свідчить, що тваринництво було другорядною сферою їхньої діяльності [13, с. 61–67]. Лише в деяких районах Волині, де пасовища були відносно більшими, тваринництво мало вагу в структурі сільськогосподарського виробництва [14, с. 73]. Зокрема, тваринництво перетворилося на окрему, добре розвинуту галузь господарства, яка не лише повністю задовольняла потреби місцевого населення, а й експортувала продукцію за свої межі, на території волинського Полісся. Завдяки наявності значної кількості корів на початку XX ст. із території Волинської губернії щорічно залізницею вивозилося близько 100 тис. пуд. масла. У цей самий час решта губерній Правобережжя цей продукт імпортувала. Більшість масла була вироблена саме на те-

риторії Полісся. Протягом 1905–1911 рр. звідси було експортовано продукції тваринництва на 5,3 млн. руб., у той час як грошовий вираз реалізації за межі губернії плодів рільництва ледве становив 1,5 млн. руб. [6, с. 247].

На території Волинської губернії розвинутою була тваринницька галузь у господарствах німецьких колоністів. Чимало з них займалися виключно тваринництвом. Вирощування великої рогатої худоби мало молочну спрямованість. Породисті корови давали багато молока, що дозволяло німцям виробляти широкий асортимент доброякісних молочних продуктів, особливо масла і твердих сирів. В основному, на потреби ринку було спрямоване і розведення свиней. Водночас поголів'я дрібної рогатої худоби було нечисленним – овець та кіз вирощували рідко, переважно заради вовни й овчини [15, с. 221].

Загалом, у пореформений період кількість худоби збільшилася в усіх районах Російської імперії. Проте таке зростання було нерівномірним. Порівняно з іншими районами європейської частини імперії, поголів'я великої рогатої худоби на Правобережжі зросло найбільшою мірою – з 1864 р. до 1914 р. – на 58,6%. Частка правобережних українських губерній у загальній чисельності великої рогатої худоби європейської частини Російської імперії становила в 1914 р. 15,6%, поступаючись лише Нижньоволзькому і Заволзькому району [7, с. 122–123]. Частка Правобережжя в поголів'ї свиней європейської Росії в 1914 р. становила 13,1%, поступаючись лише Західному та Південному степовому районам [7, с. 137].

Ці показники збігаються з показниками зростання на зламі ХІХ–ХХ ст. експорту з України свиней (із 2,4 млн. руб. у 1886 р. до 2,9 млн. руб. у 1900 р.) та коров'ячого масла (з 2,6 млн. руб. у 1886 р. до 13,5 млн. руб. у 1900 р.) [1, с. 233]. Очевидно, що прикордонні правобережні українські губернії в розвитку тваринництва орієнтувалися на товарне виробництво, спрямоване на експорт. Натомість у виробництві м'яса і молока господарства Правобережжя значно поступалися сибірським та північнокавказьким губерніям, надаючи перевагу вирощуванню високоприбуткових зернових культур і цукрового буряку.

Отже, на зламі ХІХ–ХХ ст. тваринництво на Правобережній Україні зазнало певних змін, викликаних загальною перебудовою сільськогосподарської галузі економіки. Відносно незначне зростання поголів'я худоби в регіоні свідчить передусім про закріплення за ним спеціалізації щодо вирощування високоприбуткових експортних зернових культур, картоплі та цукрового буряку. Окрім того стаціонарна форма відгодівлі худоби ще не набула поширення, що значно впливало на собівартість та, як наслідок, на конкурентоспроможність тваринницької галузі на світовому ринку. У цих умовах тваринництву неминуче відводилася роль другорядної підгалузі, що часто була спрямована на внутрішнє споживання і не мала товарного характеру. В середині самого тваринництва спостерігаються зміни в структурі поголів'я худоби. Зокрема, занепадає вівчарство та зростає частка великої рогатої худоби і свиней. Це також є проявом ринкових трансформацій сільськогосподарського виробництва Правобережжя, що відгукувалося на поточну ринкову кон'юнктуру.

Список використаних джерел

1. Теплицький В. П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні / В. П. Теплицький. – К., 1959.
2. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60-90-ті роки XIX ст.) / М. Н. Лещенко. – К. : Наукова думка, 1970.
3. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. (конец XIX ст. – 1904 г.) / Ф. Е. Лось. – К. : Госполитиздат УССР, 1955.
4. Лось Ф. Е. Класова боротьба в українському селі. 1907–1914 / Ф. Е. Лось, О. Г. Михайлюк. – К. : Наукова думка, 1976.
5. Реєнт О. П. Сільське господарство України в роки Першої Світової війни / О. П. Реєнт // Український селянин : Зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.
6. Михайлик А. О. Розвиток скотарства на території Правобережної України в ринкових умовах другої половини XIX – на початку XX ст. / А. О. Михайлик // Український селянин : Зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.
7. Куценко Ю. Е. Специализированные пространства развития капитализма в сельском хозяйстве (1861–1914 гг., Украина, Россия и другие). Комплексная эколого-экономическая оценка систем / Ю. Е. Куценко. – К., 2001.
8. Пилипенко О. Місце українського селянства в зовнішній торгівлі Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Пилипенко // Київська старовина, 2005. – № 4.
9. Сельское хозяйство Украины. – Х., 1923.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК), ф. 442, оп. 644, спр. 350.
11. Всероссийская сельскохозяйственная перепись 1916 года. Подольская губерния. – Вып. 1. – Каменец-Подольск, 1917.
12. ЦДАУК, ф. 442, оп. 691, спр. 237, ч. I.
13. Труды комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края. – Вып. IV. – К., 1915.
14. Предисловие к своду статистических материалов, касающихся экономического положения сельского населения Европейской России. – СПб., 1894.
15. Бармак М. В. Господарське життя німецьких колоній Волинської губернії (XIX – початок XX ст.) / М. В. Бармак // Український селянин : Зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 219–222.

References

1. Teplyts'kyu V. P. Reforma 1861 roku i ahrarni vidnosyny na Ukrayini / V. P. Teplyts'kyu. – K., 1959.
2. Leshchenko M. N. Klasova borot'ba v ukrayins'komu seli v epokhu domonopolistychnoho kapitalizmu (60-90-ti roky XIX st.) / M. N. Leshchenko. – K. : Naukova dumka, 1970.
3. Los' F. E. Formyrovanye rabocheho klassa na Ukrayne y eho revolyutsyonnaya bor'ba v kontse XIX y v nachale XX st. (konets XIX st. – 1904 h.) / F. E. Los'. – K. : Hospolytyzdat USSR, 1955.
4. Los' F. Ye. Klasova borot'ba v ukrayins'komu seli. 1907–1914 / F. E. Los', O. H. Mykhaylyuk. – K. : Naukova dumka, 1976.

5. Reyent O. P. Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny v roky Pershoyi Svitovoyi viyny / O. P. Reyent // Ukrayins'kyy selyanyn : Zb. nauk. prats'. – Cherkasy : Cherkas'kyy natsional'nyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho, 2004. – Vyp. 8.
6. Mykhaylyk A. O. Rozvytok skotarstva na terytoriyi Pravoberezhnoyi Ukrayiny v rynkovykh umovakh druhoi polovyny XIX – na pochatku XX st. / A.O. Mykhaylyk // Ukrayins'kyy selyanyn : Zb. nauk. prats'. – Cherkasy : Cherkas'kyy natsional'nyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho, 2008. – Vyp. 11.
7. Kutsenko Yu. E. Spetsyalyzovannyye prostranstva razvytyya kapytal'yzma v sel'skom khozyaystve (1861–1914 hh., Ukrayna, Rossyya y druhye). Kompleksnaya ekoloho-ekonomycheskaya otsenka system / Yu. E. Kutsenko. – K., 2001.
8. Pylypenko O. Mistse ukrayins'koho selyanstva v zovnishniy torhivli Rosiyi naprykintsi XIX – na pochatku XX st. / O. Pylypenko // Kyiv's'ka starovyna, 2005. – № 4.
9. Sel'skoe khozyaystvo Ukrainy. – X., 1923.
10. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny v m. Kyievi (dali – TsDIAUK), f. 442, op. 644, spr. 350.
11. Vserossyyskaya sel'skokhozyaystvennaya perepys' 1916 hoda. Podol'skaya hubernyya. – Vyp. 1. – Kamenets-Podol'sk, 1917.
12. TsDIAUK, f. 442, op. 691, spr. 237, ch. I.
13. Trudy komys'syy po yzuchenyyu khozyaystv Yuho-Zapadnoho kraja. – Vyp. IV. – K., 1915.
14. Predyslovye k svodu statystycheskykh materyalov, kasayushchykh'sya ekonomycheskoho polozhenyya sel'skoho naselenyya Evropeyskoy Rossyy. – SPb., 1894.
15. Barmak M. V. Hospodars'ke zhyttya nimets'kykh koloniy Volyns'koyi huberniyi (XIX – pochatok XX st.) / M. V. Barmak // Ukrayins'kyy selyanyn : Sb. nauk. prats'. – Cherkasy : Cherkas'kyy natsional'nyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho, 2006. – Vyp. 10. – S. 219–222.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

Л.П. Ярославская

**Развитие животноводства в рыночных условиях на стыке XIX–XX ст.
на территории Правобережной Украины**

Освещена проблема развития животноводства Правобережной Украины на рубеже XIX–XX ст. На основе изучения и научного анализа отечественной историографии, статистических данных проведено исследование уровня развития данной отрасли.

Ключевые слова: сельское хозяйство, животноводство, Правобережная Украина, крестьянство.

L. Yaroslavs'ka

**Cattle-breeding development in market conditions
at the turn of the XIX and XX centuries on the Right-Bank Ukraine**

The article highlights the cattle-breeding development problem on the Right-Bank Ukraine at the end of the XIX – at the beginning of the XX century. In the analysis basis of scientific works of the national historiography, statistics data is being researched as well as the brunch level.

Key words: agriculture, cattle-breeding, Right-Bank Ukraine, the peasantry.